

דף מא

'היו לפניו מינין הרבה'. כל הנידון בגמרא אמור באדם שרוצה לאכול מכמה מינים, והשאלה היא על מה יש לו לברך או איו ברכה יקדים, אבל מי שאינו חפץ לאכול אלא דבר אחד, אינו מחויב לאכול את הדבר החשוב שלפניו כדי לברך עליו. 'כך נראה מתוך הסברא והדעת מכרעת ואין נראה דצריך ראייה' (תרומת הדשן לב. וכן מובא ברמ"א ריא, ה ועוד).

ובין אם אינו חפץ עתה לאכול ממין האחד, אפילו הוא נמצא לפניו, בין אם אין אחד מהם לפניו כעת ואינו רוצה להמתין לו – אינו חייב (עפ"י משנ"ב שם).

ואולם באופן זה, שמתכוון לאכול אלא שאין הדבר מונח לפניו, אפשר שזה שלא חייבוהו להמתין, לא אמור אלא בדברים שברכותיהם שונות וצריך לברך על שתיהן או שברכותיהן שוות ופותר את מה שיובא לפניו אחר כך, שאין כאן משום ברכה שאינה צריכה, אבל כשברכה אחת פוטרת את השניה כגון לחם ותבשיל ועתה יש לפניו התבשיל, י"ל שצריך להמתין מעט כדי לברך על הלחם תחילה, אם רוצה לאכול, ויפטור הבשר – משום 'ברכה שאינה צריכה'.

וראיה לדבר ממה שכתבו אחרונים (מובא במשנ"ב רטו סק"ח) שאדם ששלחנו ערוך לפניו וברעתו לילך וליטול ידיו ולאכול, ונטול דבר מן הדברים שדעתו לאכלם בסעודתו, ומברך עליו קודם שנטול ידיו – הרי זה גורם ברכה ללא צורך ואסור לעשות כן. הרי שצריך להמתין מעט כדי לא לגרום ברכה שאינה צריכה. [וי"א שאף דין קדימה בברכות שייך באופן זה, אעפ"י שעדיין לא נטל ידיו, וצריך ליטול ולברך על הפת תחילה. ויש מפקפקים בזה. ע' שני תירוצי השל"ה, מובא בא"ר ריא סק"ז ומג"א שם סק"ט; מג"א רמט סק"ו; שו"ת ר"י מסלוצק ד].

וממה שכתב 'שדעתו לאכול בסעודה' – נראה, משום שיש דברים הבאים להמשיך התאבון ורגילים להביאם קודם הסעודה דוקא, כמוזכר בגמרא, ובאלו מותר כיון שכך דרכם לעשות ויש טעם לדבר לפיכך אין זה בכלל 'שאינה צריכה', הגם שיכול לברך המוציא ולפטור. וצריך בירור.

וגם דין קדימה בברכות נראה שאין שייך בזה, שהרי חפץ עתה לאכול את הדבר השני דוקא (ולא דמי למש"כ המג"א בסי' רמט סק"ו, ששם אין לו חפץ באכילת המזונות קודם הפת דוקא), וכגון יין שלפני המזון שהיו רגילים להקדימו לברכת הפת [ע' רפ"ח לבית שמאי מוזגים את הכוס לאחר נטילה, אעפ"י שהוא מוזמן לסעוד אלאחר, ואין אומרים יברך 'המוציא' תחילה. ובשו"ת ר"י מסלוצק (ד) כתב שזהו רק לפי מנהגם שהיו מביאים השלחן לאחר מכן, אבל כשהפת לפניו הלא יש להקדימה. אך לפי האמור אין דין קדימה באופן זה שחפץ לאכול עתה את הדבר השני].

'כל המוקדם בפסוק זה מוקדם לברכה'. ע' במובא ביומא כה אודות סדר כתיבת דברים במקרא או במשנה, האם מורה על עדיפות וקדימה.

'כל הפסוק כולו לשיעורין נאמר... ארץ שכל שיעוריה כזיתים'. רש"י מפרש שזהו שבחה של ארץ ישראל שיש בה פירות ששיעורי תורה משתערים בהם. ויש שהוסיפו שמשערים לפי גודל הפירות שבארץ ישראל דוקא (עפ"י רש"י ושפת אמת סוכה. ואולם ממשנת כלים (יז, ו-ח) משמע לכאורה שמשערים בנינוני שבכלל הארצות. וכתב בשפת אמת שלפי המסקנא שהכתוב הזה אינו אלא אסמכתא, משערים בכל הפירות ול"ד בפירות ארץ ישראל).

'היה לבוש כליו... עד שישהא בכדי אכילת פרס, פת חטין ולא פת שעורין, מיסב ואוכל בליפתן'. יש אומרים ששיעור אכילת פרס לפי פת חטים, אינו אמור אלא בבית המנוגע אבל בשאר כל אכילות שבתורה, מצוות או איסורין, משערים ב'כדי אכילת פרס' של אותו המין שאוכל (ע' מגן אברהם פא סק"ב

ופרי מגדים; מנחת חינוך שיג,ה ועוד). ואולם מדברי הפוסקים האחרונים שקבעו זמן אכילת פרס בדקות (ע' במובא בכריתות יג בפירוט) נראה שנקטו שלעולם משערים לפי אכילת פת חטים, מיסב ואוכל בלפתן. (וכ"מ בחזון איש או"ח סוס"י לט).

'כל כלי בעלי בתים שיעורן כרמונים'. ההלכה הזו נאמרה בכלי [אפילו הוא מיוחד למשקים] שתשמישו הולך ונפחת על ידי הנקב ומך ערכו בעיני בני אדם אבל עדיין משתמשים בו – בזה השיעור הוא כרימון, אבל דבר שנפסד תשמישו לגמרי בנקב מועט – טהור. וכן דבר שתשמישו מרובה ונאות אחרי שניקב כרימון – עדיין הוא טמא (עפ"י חזון איש כלים כג,ח).

(ע"ב) 'ואידך, הני שיעורין בהדיא מי כתיבי, אלא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא'. במסכת סוכה הגרסה: 'אלא הלכתא נינהו וקרא אסמכתא בעלמא נינהו'. ואפשר שהיא הכוונה כאן, אלא שקרא להלכה למשה מסיני 'דרבנן' (עפ"י דברי אמת קונטרס דברי סופרים, דף קז ע"ד. ע"ש).

אפשר שלפי מה שדוחה הגמרא, שוב אין מחלוקת בין רב יוסף לרבי חנן, כי גם לר' חנן אין השיעורים מפורשים בכתוב אלא הלכה למשה מסיני הם (עפ"י תוס' סוכה ו. ד"ה אלא).

הרמב"ם (בהקדמה לפירוש המשנה) פרש מאמר זה שאין לשיעורים עיקר (= שורש ומקור בתורה) ללמוד אותם ממנו בדרך סברה ואין להם רמז בכל התורה, אבל נסמך הענין לזה הפסוק לסימן כדי שיהא ידוע ונוכר, ואינו מענין הכתוב. וכתב שכן הוא ענין ה'אסמכתא' בכל מקום שיזכירוהו (וע' גם במורה הנבוכים ח"ג מג; ספר הכוזרי ג,עג; הקדמת קרית ספר, א).

והריטב"א (בראש השנה טו.) הביא שיש מפרשים ענין האסמכתאות שחכמינו ז"ל תלו תקנתם בפסוק לסימן בעלמא, אולם התורה לא כיוונה לכוונה זו [וכנראה הכוונה לפירוש זה של הרמב"ם. 'עלה יונה'], וחלק על כך הריטב"א בתוקף: 'חס ושלוה, ישתקע הדבר ולא ייאמר, שדברי מינות הם'. ופרש שם ענין האסמכתאות, שהדין כבר נרמז בתורה שבכתב אלא שהתורה לא הטילה זאת כחיוב ומסרה הדבר לחכמים לקבעו כחיוב אם ירצו. (וכן יש להוכיח מדברי התוס' בהגיגה יח. – ע' במש"כ שם יז: וע"ע באר הגולה למהר"ל א; משך חכמה שופטים יז,יא).
[וראה בספר 'עלה יונה' (לגר"י מרצבך. עמ' קא ואילך) שהראה (עפ"י שיטות הריטב"א, השל"ה והמהר"ל) שלשה מיני אסמכתא:

- א. התורה אמרה שראוי ונאה לעשות דבר מסוים, אך לא הטילה חובה, וחכמים עשאוהו לחובה. [בסוג זה כלול: אמירת מלכויות זכרונות ושופרות, איסור בישולי נכרים, חיוב טהרה ברגל, טבילת כלי נכרים, שניות לעריות].
- ב. חז"ל מצאו איזה דבר בתורה, סברה או תקנה, והרחיבו הם את היריעה וכללו דברים נוספים בתקנה זו. [בסוג זה: מגילת אסתר, תחום אלפים אמה בשבת, מידה בינונית בתרומה, מדידת תחום שבת בתבל של חמשים אמה, איסור חלוצה לכהן].
- ג. חז"ל מצאו מלשון הפסוק שהיתה סברה מסוימת להנחה כלשהי, ובאו והשתמשו בסברה זו בתקנותיהם. [בסוג זה: נטילת ידים, עירוב תבשילין. וע"ע ביצה טו:].

'שאין לך דבר שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו אלא פת הבאה בכסנין בלבד'. רש"י פרש: לאחר ברכת המזון, אינו טעון לברך ברכה מעין שלש על פת הבאה בכסנין לפי שמאכלה מועט,

ובדומה לפת אורז ודוחן. ותמהו התוס' הלא כל שיש בו מחמשת המינים טעון ברכה מעין שלש? ועוד, מדוע אמר 'פת הבאה בכסנין' ולא אמר 'אורז ודוחן'?

והנה אם נפרש דברי רש"י שמדובר שלא אכל כזית ממיני הדגן כיון שיש בה תבלין הרבה ואגוזים ושקדים ומאכלה מועט, ועל כן אינו מברך ברכה מעין שלש – אם כן יקשה מהו שדימה רש"י לאורז ודוחן.

ויתכן לומר שגם אם אכל שיעור כזית מהדגן בכדי אכילת פרס, אינו מברך ברכה מעין שלש, לפי שרגילים לאכול מעט באופן שאין בו כזית דגן בכדי אכילת פרס, ועל כן אם אכלו מהר הרי זו אכילה שלא כפי הדרך הרגילה ופטור. וכעין שאמרו (בפסחים מ) לענין כותח הבבלי, שאין בו כזית בכדי אכילת פרס כי אכילתו מועטת, וגם אם אכלו מהר הרי זו אכילה שלא כדרך.

ואולם ברכה ראשונה חייב לברך לפי שאין שיעור לברכה ראשונה, והרי כשמתחיל לאכול הרי זו אכילה כדרך. ועוד אפשר שאכילה שלא כדרך אינה פוטרת אלא מברכה אחרונה שכתוב בה 'אכילה' (כמו שכתב רש"י לעיל לט), אבל ברכה ראשונה מחויבת אף בשלא כדרך. וצריך עיון בזה.

ומה שתלה רש"י פת הבאה בכסנין באורז ודוחן – יש לפרש: אילו היה הדין שעל אכילת אורז מברכים ברכה מעין שלש, היה מקום לומר שגם התבלין והמילוי יצטרף לכזית לחייב ברכה מעין שלש, כי מכל מקום התערובת כולה היא דבר המזין, אבל כיון שלגבי ברכה אחרונה צריך דגן דוקא ואין די בדבר המזין, לכך אין מברכים מעין שלש על פת הבאה בכסנין שהרי אין בדגן כזית בכדי אכילת פרס (מהגרונ"ג גולדברג שליט"א).

סיוע לעיקר פירושו זה ברש"י – ע' בבהגר"א או"ח רח, ט.

תירוק נוסף על הקושיה השניה של התוס', מדוע לא נקטו פת אורז ודוחן – ע' בחדושי הנצי"ב, ובמה שהעיר על דבריו בשו"ת שבט הלוי ח"ד סו"י כד.

'פת פוטרת כל מיני מאכל... אמר רב פפא הלכתא...' להלכה קיימא לן שהפת פוטרת את כל המאכלים הבאים מחמת הסעודה, הן דברים שמלפתים בהם את הפת, ואפילו דברים שאין מלפתים בהם הפת אם הם באים לשובע ולמזון, כגון מעשה קדרה וכדומה. ואף על פי שאינם נטפלים לפת בדרך אכילתם שהרי נאכלים הם בנפרד, אעפ"כ נפטרים בברכת הפת (כמו שכתבו התוס' ושאר הראשונים, דלא כפירוש רש"י), לפי שדרכם להאכל בשעת סעודה [שלא כפירות וכדו'] והפת היא עיקר הסעודה, נמצא שבאים מחמתה, והרי הם טפלים לפת בחשיבותם. ואף בפירות, אם קבע עליהם סעודתו, ברכת הפת פוטרתם כמו שכתבו הפוסקים. (עפ"י שלחן ערוך הגר"ז קעו, א).

ואולם אם אינו חפץ לאכול פת, ואוכל רק מעט פת ומברך עליה 'המוציא' כדי לפטור המאכלים – נסתפק המגן-אברהם (קעו, א) האם נפטרים בברכתה שהרי אותם מאכלים דרכם הרגילה לבוא בסעודה והפת היא עיקר הסעודה, או שמא כיון שעתה אינם באים מחמת הפת והם עיקר סעודתו – אין הפת פוטרתם [כי לא קיימא לן כר' חייא שברכת הפת פוטרת כל המאכלים אלא דוקא בקובע סעודתו על הפת]. וכל שכן כשאוכל פת פחות מכזית, אין ברכת 'המוציא' פוטרתם.

ולדינא כתב בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד מא), נראה שאם אוכל כזית פת בכדי אכילת פרס, נתחייב בברכת המזון מן התורה הגם ששביעיתו באה משאר מינים, הלכך כל שאר המאכלים נפטרים בברכת הפת. אבל אם אוכל פת פחות מכזית, אין זה נחשב 'סעודה' כלל וצריך לברך על כל שאר המינים. [וצריך שיחליט מלכתחלה אם לאכול כזית פת אם לאו, שאין לו להכנס לספק חיוב ברכה. וכן משום ספק בברכת נטילת ידים. ולכתחילה טוב שיאכל כביצה פת, שאז צריך לברך על הנטילה לכל הדעות, אבל גם אינו רוצה לאכול כביצה אלא כזית, נוטל ידיו בברכה].

א. במגן-אברהם משמע שבשבת ויום טוב שמחויב לאכול פת, אפילו אוכל פת מועטת – פוטר שאר מאכלים מברכה, שמתוך שהוא חייב בפת, הרי היא עיקר הסעודה. ואף שמסתיימת הדברים היה נראה שאפילו אינו אוכל כזית פת, ברכת 'המוציא' פוטר את השאר, אך הלא נראה שאין יוצא בכך ידי סעודת שבת, אף לא בצירוף שאר מאכלים (ע' במשנ"ב תרלט סקכ"ג ובריש סימן רצא, מאחרונים), וצריך לפרש שאוכל יותר מכזית או כביצה אלא שאכילתו מועטת.

ב. יש מן האחרונים שכתבו (ע' שו"ע הגר"ז שם בקונטרס אחרון, וביתר באור בספר בית ישי סה הערה ט) שדברים שהם באים לשובע ולא כליפות הפת בעלמא, כגון מיני דגן – נפטרים בברכת הפת בכל אופן. לא נסתפק המגן-אברהם אלא בדברים שמלפתים בהם הפת שאינם באים לסעודה ולשובע, רק בזה כתב לומר שאם אוכל רק מעט פת כדי לפטרם מברכה, הרי שהפת נטפלת להם ולא הם לה.

ומשמע בבית ישי שם (מהמשך דבריו לענין טעימת יין, כמובא בסמוך), שאפילו אם אכל פחות מכזית פת, ברכת הפת פוטרת שאר המאכלים [אלא שאין נראה כן מדברי שאר הפוסקים האחרונים].

ג. יש מקום עיון, לפי מה שכתבו האחרונים בטעם הדין שפת פוטרת גם דברים שאין מלפתים בהם הפת, כיון שדרך העולם לקבוע סעודה על הפת נמצא שהם באים בגלל הפת (ועל כן נסתפק המג"א באופן שהפת מועטת) – הרי משמע לפי זה שהדבר תלוי במנהג בני אדם, אם כן בזמנים ובמקומות שרוב סעודותיהם אינם בדוקא על הפת, מדוע לא יצטרך לברך על שאר מאכלים שאינם באים כליפות הפת, שהרי דרכם לבוא ללא פת. והרי לדעת רש"י (וכן מורה פשוטות לשון השו"ע, כפי שהעירו האחרונים – ע' באה"ל ושעה"צ קעו, א. וגם יש לדקדק בלשון התוס' והרא"ש שכתבו 'בשר ודגים שדרכם ללפת בהם הפת'. וע' ב"י וצ"ע) לעולם אין ברכת הפת פוטרתם, אם כן יתכן שגם שאר הראשונים לא נחלקו אלא במקום שדרכם לבוא עם הפת, שאז הם נחשבים כטפלים אליה.

וכן יש לדקדק מדברי התוס' (להלן מד. ד"ה מברך), שהקשו למה לי למיתני דין עיקר וטפל מאחר ששנינו שהפת פוטרת את הפרפרת – הרי משמע שנקבע הדבר לפי דעת בני אדם ומנהגם, שאם טעם הדין מפני חשיבות הפת מצד עצמה (כענין יין שהוא ראש לכל המשקים ולכך ברכתו פוטרת הכל) ולא מצד מנהג המקום, הלא אין מקום לקושיתם, שאין זה ענין לעיקר וטפל.

ואולם יש לדחות הראיה מהתוס', שהם הולכים לשיטתם (כאן בד"ה ויין) שכתבו שאין הלכה כר' חייא כלל, והיינו שאין ברכת 'המוציא' פוטרת משום עצם חשיבות הפת, אלא רק בדברים הבאים מחמת הסעודה, דהיינו מדין טפל, אבל לפי מה שכתבו הפוסקים שייך פוטר שאר משקים משום שהוא ראש לכל המשקין, אם כן גם בפת יש לומר כן, ואפילו באופן שאינו עיקר. ומכל מקום עדיין יש מקום מצד הסברה הפשוטה לומר שהדבר משתנה לפי מנהג בני אדם. וצ"ע. (וע"ע ערוך השלחן קעו, ב; ותן ברכה עמ' 82).

ד. מה שכתב באגרות משה שבאוכל פחות מכביצה פת יטול ידיו בברכה – הכריע כדעת הגר"א (קנח סק"ז), ואולם מהמשנ"ב (שם סק"ט ובסי' תפו) משמע שיש לחוש לדעת 'יש מי שאומר' בשו"ע (קנח, ב) ואין ליטול בברכה בפחות מכביצה. ובשו"ת שבט הלוי (ע' ח"ו ס, ג) כתב שמספיק בשיעור ביצה שבזמננו, ואין צריך לאכול כולה בכדי אכילת פרס אלא די שיאכל כזית בשיעור זה, ועכ"פ די אם אוכל כביצה במשך תשע דקות (וע"ע שמירת שבת כהלכתה ח"ב נד הערה קכט).

זיין פוטר כל מיני משקים. וכן נקטו הפוסקים להלכה (כמו שכתב הרא"ש; טשו"ע או"ח קעד, ב. ודלא כהתוס' כאן).

הנה טעמו של פטור זה אינו משום שהמשקים נטפלים אל היין וברכת היין עולה גם עליהם, כדין דבר שמלפתים בו את הפת שהוא טפל אליו, אלא הטעם הוא (כמו שהסבירו התוס' ד"ה אי הכי) משום שהיין הוא ראש לשאר המשקים והחשוב מכולם, הלכך ברכתו פוטרת מלברך על שאר משקים. והיינו, שאינו הגון להודות על דברים פחותים בשעה שהוא מודה על דבר חשוב ויקר הערך [ולפי זה אין הגדר הוא כבשאר עיקר וטפל, שנראה שברכת העיקר כוללת את הטפל, אלא שפטר את שאר המשקים מברכה].

והנה כתב הבאור-הלכה (קעד, ב) להסתפק שמא בטעימת יין לבד, פחות ממכלא לוגמיו, אינו פוטר את שאר המשקים בברכה, שאין זו שתיה חשובה.

אך לפי הטעם שנתבאר נראה שהעיקר כמו שכתב הדרך-החיים, שאפילו טעימה בעלמא פוטרת, שהרי טעם הדבר אינו משום טפלות המשקה ליין, אלא משום שכל שבירך והודה על היין שוב אין מקום להודות על משקים הפחותים ממנו, כך לי אם שתה מעט אם שתה הרבה (עפ"י בית ישי סה, הערה ט. עע"ש).

א. נראה לפי זה, שאם ברך בטעות 'פרי העץ' על היין, לא פטר שאר משקים, כי אין הפטור משום היין ששותה אלא משום ברכת היין שהיא חשובה. ואינו מוכרח (וע"ע במש"כ להלן מד.).

ב. יש לעיין אם 'גלידה' נפטרת בברכת היין, אם נחשיבנה כדין משקה. [ולפי"ז אין לברך על גלידה הבאה לקינוח לאחר הסעודה, אם שתה יין בסעודה או שקידש על היין]. או שמא אין הקובע בזה שם 'משקה' או 'אוכל' אלא מצד פעולת שתיה או אכילה, וכיון שאוכל הגלידה בדרך אכילה ולא דרך שתיה, אין פעולה זו נפטרת בשתיית יין. וכן היה נראה מצד הסברא.

'אי הכי יין נמי נפטריה פת? – שאני יין דגורם ברכה לעצמו'. משמע שלולא סברה זו היה היין נפטר בברכת הפת. ונראה לכאורה שכן הוא הדין במי בישול פירות או שרייתם, שגם לדעת הסוברים שברכתם 'בורא פרי העץ' – אין מברכים עליהם, עכ"פ כששותה בתוך הסעודה ולא כקינוח בעלמא. ובוזה מובנים דברי השלחן-ערוך (ריב, יא) שכתב, לפי שיש מחלוקת בברכת מי בישול פירות, לכן ירא שמים לא ישתה אלא בתוך הסעודה. ולפי האמור כוונתו פשוטה, שכששותה בתוך הסעודה ממש, פטור מברכה לפי כולם.

ובבאור-הלכה שם פרש כוונתו בענין אחר; שאם שותה משקים הללו בסעודה, צריך לברך לפניהם לכולי עלמא (גם לדעת הרשב"א שברכתם 'שהכל'), לפי שהם כפירות לענין זה. אך לפי האמור אין כל ראייה לדין זה, כי יש לפרש כוונת השו"ע כנ"ל, לשתותם בתוך הסעודה ממש, שאז פטור מברכה כל עיקר.

וכיון דאתינן להכי יתכן שגם אם ישתה לבסוף דינו כשאר משקים ולא כפירות, עכ"פ לדעת הרשב"א (שכמותו נוהג העולם, לפי שהוא באופן של שתיה. ע' אג"מ יו"ד ח"ב סו"ס"י כה). וכן משמע מסתימת השו"ע (קעד, ז ובנושאי כלים) שכל המשקים מלבד יין, גם אם שותה בסוף הסעודה [לדין שאיננו מושכים דינו מן הפת], אין לברך לפניהם, כי לעולם השתיה נחשבת טפלה לאכילה.

וכן בשו"ת אור לציון (ח"ב יב, כ) כתב שאין לברך על גלידה שדינה כמשקה, והרי ודאי היא באה לקינוח ואעפ"כ נידונית כחלק מן הסעודה. ואם כן, גם אם לא נקוט כדבריו כיון שהגלידה לעולם באה לקינוח, אך מי פירות הינם שתיה גמורה, עכ"פ כששותה אותם כשאר משקין.

דף מב

'אכל תליסר ריפתי... ולא בריך'. כיוצא בזה אמרו לעיל 'אין לך דבר שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו אלא פת הבאה בכסנין'. ע' במה שנתבאר לעיל לו. אודות ברכת 'בורא נפשות'.

'רב יהודה הוה עסיק ליה לבריה בי רב יהודה בר חביבא'. בצוואת רבי יהודה החסיד (כד) נמצא כתוב [לפי גרסה אחת]: 'שני בני אדם ששמותיהם שוים, לא יזדווגו יחד בילדיהם'. וכבר הביאו אחרונים להוכיח מכאן שלא נמנעו מלהשתדך בכגון זה (וכן הורה לנו הגרשז"א זצ"ל). ויש סוברים שלא ציוה ר"י

ברכת התמיד – נתבארה בב"ב צה-צו.

על החומץ ועל הגובלות (- תמרים שנכמרו בחמה ונפגמו. רש"י. ויש פירושים נוספים: ע' בספר ערוך 'כמר'; פיה"מ לרמב"ם; ר"ש ורא"ש ריש דמאי) ועל הגובאי – אומר 'שהכל'. רבי יהודה אומר: כל שהוא מין קללה אין מברכים עליו.

א. יש מפרשים שרבי יהודה לא נחלק אלא על חומץ ונבולות שהם דברים שהיו טובים ונתקלקלו, אבל על הגובאי לא נחלק (ע' פירוש אחד בתר"י). וי"א שנחלקו בכולם (ע"ש ובפיה"מ לרמב"ם ורע"ב).

הלכה כחכמים שמברכים (פירוש המשניות לרמב"ם; או"ח רד, א).

ב. עי' חדושי אגדות מהרש"א להלן נו: שפגי תמרה וכפניות אין מברכים עליהם לפי שאין הגוף נהנה מהם. וצ"ב. וע"ע חילוקי דינים בשו"ת ר"י מסלוצק ה.

פ. פירות שנשרו מן העץ והריהם הפקר לכל, ועשאה גורן – מה דינם בתרומות ומעשרות?

תמרים שהשירתן הרוח מהעץ והרי הן הפקר, אעפ"י שפטורים מן המעשרות, אם עשאה גורן – הוקבעו למעשר (מדרבנן, שהרואה אומר פירות ארצו הם. עפרש"י), וכדין לקט שכחה ופאה שעשאה גורן [בשדה ולא בעיר. ע' סוטה מג: רמב"ם תרומות ב, ט].

הוא הדין למפקיר תבואתו וחזר וזכה בה, אם עשאה גורן, אפילו בעיר – חייבת מדרבנן [שההפקר אין לו קול. רדב"ז] (עפ"י השגות הראב"ד תרומות ב, יב). וכן הדין בכל מיני פירות שהם בחזקת הפקר ועשאה גורן (עפ"י פאת השלחן יח, יח, ע"ש שבאלו דוקא בשעשה גורן בשדה חייב ולא בעיר, כדין לקט שכחה ופאה).

הלוקח פירות אלו מעם הארץ אינו צריך לעשר, שהם מפירות שהקלו בהם חכמים בדמאי.

דף מא

פא. א. היו לפניו פירות שונים שברכותיהם שוות – על מה יברך?

ב. היו לפניו מינים שאין ברכותיהם שוות – כיצד יברך?

ג. דברים הנאכלים בתוך הסעודה ולאחריה – האם טעונים ברכה לפניהם ו/או לאחריהם?

ד. השותה יין ושאר משקים – מה הוא מברך?

ה. מה דינו של השותה יין ושאר משקים בסעודתו?

א. היו לפניו כמה מינים שברכותיהם שוות (והוא רוצה לאכול מכולם, ואין אחד טפל לחברו); רבי יהודה אומר: אם יש ביניהם מין משבעת המינים – מברך עליו [ואעפ"י שהאחר חביב עליו יותר]. וחכמים אומרים: מברך על איזה מהן שירצה, שחביב עדיף.

אם שניהם חביבים עליו בשוה, גם לפי חכמים יברך על מין שבעה (עפ"י הר' שמעיה בתוס'. וכן מדויק מרש"י בד"ה דאמר. וכן פסקו המג"א ועוד).

היו שניהם משבעת המינים, מברך על המוקדם בפסוק (לחכמים, רק אם שניהם חביבים עליו בשוה). כן אמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק [ודלא כר' חנן, שלדבריו אין הכתוב הזה עוסק בחשיבות כל מין ומין (עפ"י רש"י)]. וי"א שלפי המסקנא אין הכרח שר' חנן חולק. והסביר רב המנונא, שכל הקודם לארץ – קודם לברכה.

- א. אם שניהם קרובים לארץ בשוה – הקודם לארץ הראשונה קודם לברכה. הלכך סדר הקדימה בפירות הוא זה: זית, תמר, גפן, תאנה ורמון (כ"ג עפ"י תוס'; טור ורמ"א).
וכתבו הפוסקים שלעולם מיני מזונות קודמים [נ' המוציא' קודם לברכת 'מזונות'], הלכך מעשה קדרה או מאפה מכל אחד מחמשת מיני דגן קודמים לכל (הכרעת המשנ"ב דלא כמג"א וט"ז, אלא גם מזונות משעורים או משיפון וכו' קודמים לזיתים, הגם שהזיתים ראשון ל'ארץ' בתרא), אחר כך יין (והוא קודם לזיתים ותמרים, לפי שקובע ברכה לעצמו), ואח"כ זית, תמר, ענבים, תאנה ורמון.
הכוסס חטה שמברך עליה 'האדמה', אין בה קדימה על ברכת 'העץ' של פרי אחר (רשב"א), ויקדים החביב עליו. ואם שניהם שוים בחביבות, יש אומרים שיקדים החטה מפני שקודמת בפסוק (עפ"י מג"א) וי"א כיון שאין ברכותיהם שוות איזה שירצה יקדים (עפ"י בהגר"א. ע' משנ"ב סקכ"ז). ומ"מ אם החטה חביבה עליו יותר יקדים לברך עליה (עפ"י סדר ברכות הנהנין להגר"ז י"א).
ב. רוב הפוסקים נקטו כרבי יהודה שמין שבעה עדיף, והקודם ל'ארץ' קודם לברכה. ואפילו הוא אינו שלם והאחרים שלמים וגם חביבים יותר – יקדים מין שבעה (אחרונים). ואולם הרמב"ם פסק כחכמים שהחביב עדיף (וכ"ד רה"ג, הראב"ה, האשכול, או"ז והרא"ה).
ג. פירות שאינם משבעת המינים – יברך על החביב עליו יותר. ואם הפרי האחר הוא שלם – יברך על השלם (עפ"י מגן אברהם, מובא במשנ"ב).
ד. הגדרת 'חביב'; יש אומרים: מה שהוא רוצה עתה יברך עליו, כפשטות לשון המשנה (עפ"י רמב"ם). ויש אומרים: מה שחביב עליו כרגיל, אעפ"י שעכשו הוא חפץ במין השני (רא"ש תר"י ועוד). וכתב המשנ"ב שכן היא דעת רוב הפוסקים וכן עיקר להלכה, עכ"פ לבני אשכנז. ואולם המברך על מה שחביב עליו עתה, יש לו על מי לסמוך (וע"ע בבאה"ל ריא ד"ה וי"א).
- ב. היו לפניו כמה מינים שאין ברכותיהם שוות, ואין האחד טפל לחברו (ובא לאכול מכולם) – מברך על כל מין ומין בנפרד.
- ואינו נפטר בברכה אחת אפילו היא כוללת את המין השני, כגון שברך 'בורא פרי האדמה' הכוללת אף פירות העץ. ואולם אם כיוון במפורש לפטור – הכרעת הפוסקים היא שיצא (שו"ע ר"ב. וכ"מ בב"ח רטז ד"ה ויראה). ויש חולקים (ע' בשע"ת ובסידור הגר"ז. ובשו"ע שלו ר"ב, סתם שיצא. ובמשנ"ב (סק"י) כתב שטוב יותר להימלך ולא לאכול פרי העץ מיד אלא לאחר זמן).
- איזו ברכה מקדים; לדעת עולא יברך על מה שירצה (כפירוש הרי"ף ועוד), ואפילו האחר ממין שבעה וזה אינו ממין שבעה. ונחלקו בדבר זה ר' אמי ור' יצחק נפחא; אחד מהם אמר כעולא, ואחד אמר שנחלקו בדבר רבי יהודה וחכמים האם החביב עדיף או מין שבעה עדיף.
- א. כן פרשו הרי"ף הרמב"ם והרא"ש. וכן דעת הגר"א. ויש מפרשים שלעולא יברך על החביב עליו (רה"ג, תוס' וסמ"ק). ויש שכתבו על מין שבעה (עב"י וב"ח ריא עפ"י המרדכי).
- ב. כתבו התוס' ושאר פוסקים (עפ"י הסוגיא לעיל לט.). שזה אמור רק בפירות, כגון העץ והאדמה, אבל בדבר שברכתו 'שהכל' – לעולם יקדים את ברכת הפרי שהיא פרטית, ואעפ"י שהמין האחר חביב עליו.
- ג. להלכה, דעת בה"ג שאם שניהם אינם ממין שבעה [או אם שניהם מין שבעה. רש"ל. וצ"ע, דלכאורה יש להקדים את הקודם ל'ארץ'] – ברכת 'העץ' קודמת ל'האדמה', גם אם מין האדמה חביב עליו יותר. ואם אחד מהם ממין שבעה, אפילו ברכתו 'האדמה' (כגון קליות) יקדימו לברכת פרי העץ של זה שאינו ממין שבעה.

ואולם שאר פוסקים סוברים שכל שאין ברכותיהם שוות יש להקדים מה שירצה, ויש אומרים להקדים את החביב עליו יותר. והכריע המשנ"ב להקדים החביב, ואפילו ברכתו 'האדמה' ואינו משבעת המינים. אך אם שניהם חביבים עליו בשוה, יקדים לברך על מין שבעה. ואם שניהם אינם ממין שבעה – יקדים לברך 'העץ'.

ד. היה האחד חביב והשני שלם – כתב בדרך החיים שיקדים את השלם. וצריך עיון (שער הציון ריא,ה).

ג. דברים שמלפתים בהם את הפת; לדעת הכל פטורים מברכה שהרי הם טפלים לפת.

דברים הבאים מחמת הסעודה, בתוך הסעודה, ואין מלפתים בהם את הפת; לפרש"י, אפילו באים למוזון ולשובע טעונים ברכה לפנייהם ולא לאחריהם, לרב פפא. ועוד פסק רש"י בתשובה אודות יין שבתוך הסעודה, שצריך לברך אחריו ברכה אחרונה.

ואולם התוס' (כאן ובפסחים קג) ושאר פוסקים חולקים וסוברים שכל דבר הבא מחמת הפת, כלומר שרגיל לבוא בתוך הסעודה ובגללה הוא בא – פטור מברכה, גם אם אין מלפתים בו את הפת.

פירות שהובאו בסעודה (ואינם באים לשובע אלא למתק וכדו'. ערא"ש; או"ח קעז,ג); לדברי רב הונא ורב נחמן, מברך לפנייהם ולא לאחריהם (שנפטר בברכת המוזון). לרב ששת, מברך לפנייהם ולאחריהם. לר' חייא, פטור מלברך.

לפרש"י, רב פפא מסיק להלכה שטעונים ברכה לפנייהם ולאחריהם. ואילו התוס' מפרשים שמברך לפנייהם ולא לאחריהם, וכרב הונא ורב נחמן (וכן הסכמת הפוסקים או"ח קעז. ואפילו היו הפירות לפניו בשעה שברך על הפת. ואפילו היו מבושלים – אין הפת פוטרם. מג"א).

א. גם על פירות הבאים בתחילת הסעודה יש לברך לפנייהם, כל שאינו מלפת בהם את הפת ממש וגם אינם עיקר סעודתו אלא שבאים לתענוג לעלמא, או אף אם באים לסייע מעט לתאבון (עפ"י שבט הלוי ח"ו כא. וכעין זה מובא בפוסקים (תקפג) לברך על התפוח בדבש, הגם שאוכלו אחר ברכת 'המוציא'). ואולם יש פוטרם משום שבאים לגרר התאבון (ע' דברי חכמים סעיף 137).

וע"ע בשבט הלוי שם, שיש מקום לצדד שפירות הבאים לתענוג בעלמא ואין להם שייכות לסעודה כלל – מברך עליהם ברכה אחרונה.

ב. ירקות חיים הנאכלים בסעודה; אם אינם באים כדי לגרר תאות המאכל – טעונים ברכה [ואין בכלל זה סלט ירקות חיים, שאין מברך עליו. אור לציון ח"ב מו,טז], אך אם אוכלם עם בשר וכדו' אינו מברך עליהם (עפ"י משנ"ב ועוד).

פת הבאה בכסנין – מברך לפנייהם ולא לאחריהם (רב ששת. ומסתבר שרב הונא ורב נחמן אינם חולקים, אבל לר' חייא פטור מלברך). רש"י מפרש שמדובר לאחר ברכת המוזון, ופטור מברכה מעין שלש מפני שאכילתה מועטת, אבל מברך 'בורא נפשות'. והתוס' תמהו על כך מדוע ייפטר מברכת מעין שלש הלא הוא מין דגן. ופרשו שמדובר לפני ברכת המוזון ודין פת הבאה בכסנין כפירות, לברך לפנייהם ולא לאחריהם.

א. דוקא על 'פת הבאה בכסנין' אליבא דכולי עלמא (שממולא, ונילוש מיני מתיקה, ודק ופריך), אבל דבר שאיננו בגדר זה כגון מיני מזונות שנילושו בדבש ומי ביצים, או מיני מזונות קשים דקים – לא יברך לפנייהם הגם שאוכלם לקינוח. ובחיי-אדם כתב שלכתחילה ראוי לכוין לפטרם בברכת 'המוציא' שבתחילת הסעודה. והאוכל מיני מזונות ממולאים בפירות וכדו' – המברך עליהם בתוך סעודתו לא הפסיד (עפ"י באה"ל קסח,ה. ובאור לציון (ח"ב יב,י) כתב שאין לברך אלא על 'פת הבאה בכסנין' לכל הדעות, כגון ופלים או עוגה הנקראת בקלאו"ה).

ובשו"ת שבט הלוי (ח"ג ע"ג) כתב שאין לברך על פת הבאה בכסנין שבסעודה, לחוש לדעת כמה מן הראשונים. ועכ"פ אין לאכלם מספק.

ב. מיני מתיקה הבאים בתוך הסעודה, כגון גלידה וכד' – צריך לברך עליהם, 'והרבה טועים בזה' (שבט הלוי ח"א רה). ואולם בשו"ת אור לציון (ח"ב יב, יג) כתב שגלידה העשויה משאר נוזלים חוץ מחלב, כיון שדינה כמושקה אין לברך לפניה בסעודה.

דברים הבאים לאחר הסעודה; אמר רב פפא: טעונים ברכה לפניהם ולאחריהם.

א. פרוש התוס' דהיינו לאחר שמשכו ידיהם מן הפת, ובין דברים הרגילים לאכלם בתוך הסעודה ובין דברים הבאים לקינוח. ויש אומרים דוקא בדברים שאינם רגילים לבוא אלא לקינוח סעודה ולמתיקות, אבל בשר ודגים ודייסא, אפילו באו בסוף הסעודה אינם טעונים ברכה לאחריהם (עפ"י רשב"א). והרמב"ם (בתשובת פאר הדור קלג) כתב שדבר הבא להמתיק הפה הוא הנחשב 'בא מחמת הסעודה' ולא יברך עליו [לא לפניו ולא לאחריו], משא"כ שאר אכילות כגון פת הבאה בכסנין – מברך עליה תחילה וסוף.

ובמשנ"ב (קעז, ב ע"ש בבאה"ל) יצא לחלק (עפ"י כמה ראשונים) בין בשר ודגים שמברך לפניהם ולאחריהם, ובין מיני דייסה ומעשה הקדרה ממיני דגן שאין לברך עליהם אף לאחר עקירת שלחן. וכתב שנכון לכיין במפורש לפטרם בברכת המזון.

ובחזו"א (כז, ב דו) צדד שאם לא התחילו באכילת פירות, אין מינים הללו טעונים ברכה לא לפניהם ולא אחריהם. וכן פקפק בחילוק שבין בשר לדייסה. וכתב עוד (בסק"א) להסתפק בפת הבאה בכסנין, האם טעונה ברכה מעין שלש או נפטרת בברכת המזון. ובדעבד, ודאי ברכת המזון פוטרתה.

ולענין יין שלאחר הסעודה נחלקו הראשונים אם לברך אחריו או נפטר בברכת המזון (עריש"א ותורא"ש; ארחות חיים הל' ברכה"מ). ולכל הדעות אם נתכוין בברכת המזון לפטרו – יצא (ע' באה"ל רת, יז).

ב. מדברי הרמב"ם (בהלכות ברכות ד, יא ובשו"ת פאר הדור קלג) נראה שדין זה שייך אף לאחר זמן הגמרא, כל שגמר לאכול הפת ואוכל דברים אחרים. ואולם התוס' ועוד פוסקים כתבו שעתה אין דין זה נוהג אצלנו, כי אין דרכנו למשוך ידינו מן הפת עד לאחר ברכת המזון. אמנם בסעודות גדולות שרגילים לערוך השלחן בסוף הסעודה במיני פירות וכדומה וכבר אין אוכלים פת, ישנה מחלוקת בין הפוסקים אם נחשב הדבר כעקירת שלחן שהיתה נוהגת בזמן הגמרא (עפ"י באור הלכה קעז, ב). ואילו בכף החיים נקט לעיקר שאפילו מסירים השלחן ומביאים שלחן אחר עם מיני פירות, אין הדין כדברים הבאים לאחר המזון. וכתב שלכתחילה יש להביא גם פת ולכוין שלא למשוך ידיו מן הפת.

ובשו"ת שבט הלוי (ח"א רה) כתב שבסעודות גדולות וכדומה, שנוהגים לפעמים להסתלק מן הסעודה ולשמח חתן וכלה, ומסלקים הכל מעל השלחן, וגם עוקרים לעתים כמה שלחנות, צ"ע להקל בזה, והיה צריך לברך לפניהם ולאחריהם. וכן כתב בשו"ת אור לציון (ח"ב יב, יג) שצריך לברך ברכה אחרונה על פירות כגון זה שמסלקים השלחנות, אך לא על משקים ומיני מזונות.

ד. רבי חייא אמר: יין פוטר כל מיני משקים.

א. פרשו התוס': לפי שהוא משקה חשוב, ראש לכל המשקים, הלכך כולם טפלים לו לברכה. ואפילו שלא בשעת סעודה אינו מברך על שאר משקים, כי נפטרו בברכת היין, ואולם אין הלכה כר' חייא, כשם שאין הלכה כמותו לענין פת במה שאמר שפוטרת כל מיני אכלים, אפילו פירות.

אולם הרא"ש ושאר פוסקים כתבו שהלכה כר' חייא לענין יין, שפותר כל מיני משקים.

ב. כתבו ראשונים שאין היין פותר שאר משקים אלא אם קובע עצמו לשתיית יין (עפ"י רשב"א; מרדכי קלו), ולא אם שותה מעט יין לצורך מצוה כגון קידוש והבדלה ושותה משקים הרבה אחר כך (עפ"י שו"ע הגר"ז קעד, ד). אך אם שאר המשקים היו מונחים לפניו כשברך על היין, או שהיה בדעתו לשתותם – היין פותרם אפילו לא קבע עצמו ליין (עפ"י משנ"ב). ודעת החי"א – אדם שלעולם אין היין פותר שאר מיני משקים אלא אם קובע למשוך עצמו ביין, ולא בשותה כוס אחד או שתיים, ואין כן הכרעת שאר הפוסקים. ואולם נראה שאם טועם מעט יין, פחות ממלא לוגמיו – יש להסתפק אם פותר שאר משקים בזה אם לאו. ולדינא צריך עיון (עפ"י באור הלכה קעד, ב. ובספר בית ישי (סה הערה ט) כתב להסכים עם דברי הדרך-החיים שאפילו בטועם כלשהו פותר שאר משקין, לפי שבירך והודה על היין שהוא המשקה החשוב ושוב אין מקום להודות על משקים הפחותים ממנו, ע"ש מלתא בטעמא).

ג. יש סוברים שפת ויין אינם פותרים את המים אלא אוכלים ומשקים המזינים (ע' שלטי הגבורים בשם י"א). ואין כן דעת כל שאר הפוסקים.

ה. יין הבא בתוך הסעודה אינו נפטר בברכת הפת, לפי שגורם ברכה לעצמו.

שאר משקים; אמרו ר"י ורבנו תם: כיון שבאים מחמת הסעודה, כדי לשרות המאכל או לפי שאין אכילה ללא שתיה – אין מברכים עליהם, ודלא כמחזור ויטרי שכתב לברך על המים בכל פעם ופעם ששותה בסעודה מפני שאינם באים מחמת הסעודה והוי כנמלך. שתי הדעות הובאו בשו"ע. וכתב הרמ"א שהעיקר כסברה ראשונה. ולענין שתיית משקה חריף, נחלקו הדעות אם צריך לברך אם לאו, כיון שהוא בא בעיקר לעורר תאות האכילה. והרוצה להסתלק מן הספק ישתה מעט קודם הסעודה בברכה על דעת לשתות גם בסעודה. והעולם נהגו להקל ויש להם על מה שיסמוכו (עפ"י משנ"ב קעד סקל"ט ובשעה"צ).

שתיה חמה בסוף הסעודה; המגן-אברהם כתב שעל קפה שחור שנועד לסייע בעיכול המזון – מברך לפניו. וכ"כ בסידור ריעב"ץ ובחיי אדם ובקיצור שלחן ערוך (מג, ז). ואילו המשנ"ב (קעד סקל"ט) מפקפק בדבר, וכתב שנכון שיברך על דבר מתיקה ויכוין לפטור את המשקה. (ויש מחלקים בין סוגי השתיה, אם באה להזין או לעכל המזון / לקינוח. וע"ע פרטים נוספים באורה משפט לט; דברי חכמים 136).

מים שבושלו בהם פירות, או שנישורו בתוכם – מברכים עליהם בתוך הסעודה ואין דינם כשאר משקים, לפי שדינם כדין הפירות. ואפילו לפי שיטת הראשונים שברכתם 'שהכל' (וכן ראוי לנהוג), אעפ"כ מברך עליהם בתוך הסעודה (עפ"י באור הלכה רב, יא. וצ"ע בדבר, ועכ"פ נראה לכאורה שאם שותה בתוך הסעודה ממש ולא כקינוח, אין לברך עליהם).

שיעורי תורה, מהתורה או מהלכה – ע' בסוכה ה-ו.

דין הנכנס עם כלים לבית המנוגע – נתבאר בחולין עא.